

Honoré de Balzac

A spekuláns

(részletek)

Mercadet: „Godeau!? Godeau volt, nincs, az egy szellem, Godeau-ra hiába vártok.”

Az *Emberi színjáték* írója nem volt sikeres színjátékíró. A gyors pénzszerzés reményében huszonnégy éves korától (1823) fél tucat darabbal próbálkozott; egyet visszautasítottak, négy azonnal megbukott, egyet betiltottak (később az is megbukott). Az egyetlen kivétel *A spekuláns* (eredeti cím: *Mercadet le faiseur*, utóbb *Le faiseur*). Sikere lett, csak hogy már egy évvel Balzac halála után, 1851-ben mutatták be. Az azóta eltelt százhetven évben Balzac színpadi szerzőként is befutott: *A spekuláns* slágerdarab, de a Wikipédia számtalan regénydramatizálást és filmadaptációt is felsorol.

36

A vígjáték üzletember főhőse, Mercadet úgy próbálja elkerülni a csődöt, hogy a gazdagság látszatát fenntartva egy vagyonos nemes ficsúrhoz, De la Brive-hez adja (adná) feleségül csúnyácska leányát, Julie-t. (A kerítő De la Brive kebelbarátja és Mercadet-né társasági lovagja, Méricourt.) Hogy időt nyerjen, a találékony és gátlástalansága ellenére rokonszenves *mesterspekuláns* személyre szabott fortélyokkal próbálja leszerelni pénzsóvár hitelezőit – uzsorás, befektető, tőzsdealkusz, háziúr, gazdaggá tett, hállátlan barát –, és váltig kecsegteti őket, hogy hamarosan megjön Godeau, az egykori üzlettárs, aki kilenc éve meglépett a kasszával, és hatalmas vagyont szerzett Indiában.

Vajon hiábavaló-e Godeau-ra várni – vö. Samuel Beckett: *Godot-ra várva* –? Vagy a társadalom és az emberi természet könyörtelen realistája engedményt tesz a vígjátékszabályoknak, és jön a happy end? Magyar színházi bemutatóban bízva nem árulhatom el a végkifejletet, de annyi igen, hogy Balzac a legjobb elődről, Molière-ről vesz példát: a *Tartuffe*-ben olyan kiválóan működő *deus ex machina* itt is mindent megold.

B. R.

MÁSODIK FELVONÁS

5. jelenet

Justin, Méricourt, De la Brive

- Justin A hölgyek még készülődnek, és arra kérik önöket, uraim, hogy várakozzanak még egy keveset. Az úr hamarosan itt lesz. (*Kimegy.*)
- Méricourt Végre! Csakhogy itt vagyunk ezen a szent helyen, ahol fordulatot vesz az életed, és megkéred Mercadet kiasszony kezét.
- De la Brive Kínos, nagyon kínos.
- Méricourt Vigyázz az apával, megvan a magához való esze.
- De la Brive Jó, én vigyázok, de mit csináljak, ha kérdezősködik?
- Méricourt Á, nem hiszem, hogy akadékoskodna. A feleségétől úgy tudom, el van ragadtatva a gondolattól, hogy olyan vót talál, akivel közös vállalkozásokba kezdhet. Meg hát bizvást mondhatom, hogy jól előkészítettem a terepet. Mercadet hallgat a feleségére, egy negyvenéves asszony pedig mindent elhisz, amit ifjú lovagja, vagyis szerénységem, el akar hitetni vele.
- De la Brive Hogy juthattam idáig?! Hogy juthattam a reménytelenség olyan fokára, hogy megnősülök? Költői kérdés, tudom a választ. Ha az úri társaság nem De la Brive néven ismerne, hanem tudná az eredeti nevemet, azt, amelyen az uzsorások és végrehajtók ismernek – Michonnin, Albert Michonnin –, már rég kipenderítették volna a szalonokból. Kényszerből nősülök, mi más vinne rá egy magamfajta huszonnyolc éves jóképű fiatalembert, hogy elvegye egy gazdag tőzsdespekuláns csúnya lányát? Csúnya?
- Méricourt Hát nem szép.
- De la Brive Nem valami elegáns megoldás, de hát mit tegyék? Dolgozni kellene, azzal is lehet pénzt szerezni, csak hát rögzös út, arról nem beszélve, hogy nem értek semmihez. Jól kártyázom, de hogy sokat nyerjen az ember, ahhoz hamisan kell játszani, és a csalót előbb-utóbb lefülelik. A katonaság nem nekem való, úgyhogy belevetem magam az üzleti életbe a híres-neves pénzcsináló, Auguste Mercadet oldalán. Gyerünk, hódítsuk meg a világot! Biztos vagy benne, hogy lesz százötvenezer frank az a hozomány?
- Méricourt Biztos. Elnézve, amilyen elegáns az asszony...
- De la Brive Én is elegáns vagyok, mégse...
- Méricourt Jó, de nézz körül!
- De la Brive Hát igen. Nagypolgári gazdagság. Nem az én ízlésem, de ígéretes.
- Méricourt És vedd hozzá a polgári erkölcsöket. Hónapok óta cipelem Mercadet-né asszonyt színházba, operába, úri társaságba, de soha, egyetlenegyszer sem szegte meg az illem szabályait. Az ilyen erkölcsös polgárok nem verik adósságba magukat. A te erkölcsöid viszont... Ha nem számítod, amivel nekem tartozol, mennyi az adósságod?

De la Brive Bagatell. Százötvenezer frank. A hozományból kifizetek ötvenezeret, a maradék százezeret pedig befektetem valami remek vállalkozásba. És családoknak még ott a De la Brive birtok Aquitániában, háromezer hold, akár tőzsdére is lehet vinni mint gazdag nemtudommi-lelőhelyet. Bejöhet belőle akár félmillió is, amúgy harmincezer a becsértéke, és fölvettem rá negyvenezer kölcsönt.

Méricourt Na tessék! Jól hangzó név, nagybirtok Aquitániában az isten háta mögött és elegáns hintó Párizsban – ennyi elég: a világ a lábad előtt hever, és mindent elhittetsz, amit csak akarsz.

De la Brive Ne olyan hangosan, még meghallják... Különben döntöttem. Végre tudom, mit akarok. Politikus leszek.

Méricourt Vannak hozzá adottságaid.

De la Brive Politikus leszek, de előbb újságíró.

Méricourt Újságíró?! Életedben nem írtál két sort összesen.

De la Brive Nem is kell. Kétféle újságíró van. Az egyik ír és szerkeszt, húzza az igát, a másik vállalkozik: kiadja a munkát, és ügyel a haszonra. Főszerkesztő leszek, laptulajdonos. Nyakkendő, orrcsíptető, gondterhelt tekintet. „A keleti kérdés igen aggasztó, és még további súlyos fejlemények várhatók.” Így zárunk le egy vitát: „Uraim! Anglia nem változik, kutyából nem lesz szalonna.” Vagy tárgyalsz valakivel, hosszasan fecseg, és te már rég nem figyelsz oda: „Hát igen, nem kétséges, evolúció vagy revolúció, minden ezen áll vagy bukik.” Miniszteriális ember a partner: „Én úgy gondolom, tisztelt uram, hogy ebben a kérdésben még bőven van tennivaló.” Keveset beszélni, még kevesebbet mondani, folyton sűrögni-forogni, tevékenynek látszani, és ha úgy adódik, elintézni, amit egy politikus maga nem intézhet, mert még kiderülne, hogy lekenyerezhető. És ha már „újságíróként” tekintélyt szerezted, és adnak a szavadra, akkor saját néven jelentess meg egy jó hosszú tudós tanulmányt, amelyet soha senki nem olvas el, de amelynek hála „komoly ember” leszel, és már a politika asztalánál is osztanak lapot. Onnantól kezdve új szabályok érvényesek. Már nemcsak az a fontos, hogy használj ennek vagy annak, hanem hogy minél többet árts amazoknak. Tudj félelmet kelteni! Mert a politikában mindenki fél valamitől, mindenkinek vaj van a fején. A vacsorákon, kártyapartikon, társaságban módom volt tanulmányozni, ki hogyan viselkedik, az volt az én egyetemem. Mihelyt megnősülök, nekem szilárd elveim lesznek és elvhű politikai nézeteim. Azt hiszem, szocialista leszek. Tetszik a szó. Nem tudom, mint jelent, de az úgyse számít, mert Franciaországban a szavak olykor pont az ellenkezőjüket jelentik. 1789 előtt az ökonomizmus volt divatban, 1805-ben a liberálizmus, holnap talán a szocializmusnak lesz a legnagyobb ázsiója, az fog a legjobban fizetni.
(...)

7. jelenet

Voltak, Mercadet

- Mercadet (besiet) Üdvözlöm, Méricourt barátom, találkoztak már a feleséggel? (*De la Brive-nek*) Nahát, a hölgyek! Öltözködnek, pipe-rézkednek, jól megváratták magukat. Uraim! Beszéljünk is komoly dolgokról, mielőtt jönnének a hölgyek. Szereti a lányomat?
- De la Brive Szenvedélyesen szeretem.
- Mercadet Szenvedély! Az nemigen kell a boldog házassághoz.
- Méricourt A barátom szenvedélyesen szereti a zenét, és el volt ragadtatva Julie hangjától.
- Mercadet Hallotta énekelni a lányomat? Hol?
- De la Brive Egy bankembernél, aki korábban mással is foglalkozott...
- Mercadet Aha! Verdelin.
- De la Brive Ó, milyen nagy lélek lakozik Julie kisasszonyban!
- Mercadet Lelke, igen, az aztán van neki. Meg eszményei! Azok is vannak. Én, uram, én haladok a korrallal. Elfogadom, hogy az eszmény az élet sava-borsa, így kívánja a korszellem és a generációs ellentétek törvénye. Én a tőzsdére járok, a lányom a fellegekben. Julie költői lélek, rajong, lelkesedik... Gondolom, ön is ilyen.
- De la Brive Nem, uram.
- Mercadet Hát akkor mi vonzza a lányomhoz?
- De la Brive Az, hogy becsvágyó ember vagyok.
- Mercadet Nocsak! Ezt már szeretem.
- De la Brive Láttam, hogy Julie kisasszony milyen finom, szellemes, illetudó teremtés, aki minden helyzetben feltalálja majd magát, bárhová rendeljen is a sors, márpedig egy politikus számára ez a legfontosabb szempont.
- Mercadet Nagyon megértem. Feleséget könnyű találni, de ha valaki miniszter vagy nagykövet akar lenni, annak nem szépasszony kell, hanem megfelelő pár. Dicsérem az eszét, uram. És most térjünk át a gyakorlati kérdésekre.
- De la Brive Minden vagyonom a De la Brive-birtok, másfél évszázada a családom tulajdona, és remélem, örökre az is marad.
- Mercadet Mekkora a birtok?
- De la Brive Háromezer hold egy tagban.
- Mercadet Hol?
- De la Brive Bordeaux közelében.
- Mercadet Szőlő?
- De la Brive Nem, hála istennek, mert évek óta túltermelés van, a gazdák nyakán marad a bor.
- Mercadet Szóval nem szőlő. Hanem mi?
- De la Brive Sós mocsár, amelyből – a szőlővel ellentétben kevés ráfordítással és élőmunkával – hatalmas készletek válnak kitermelhetővé, mielőtt a hatóság megadja a szükséges engedélyeket. Ami az ingó vagyonomat illeti...

Mercadet Egy pillanat! Üzletember vagyok, szeretek a dolgok végére járni. Szóval nézzük egyelőre csak a sós mocsarat! Megalakíthatnánk a De la Brive Sóléparló Betéti Társaságot, a vagyonbetét értéke körülbelül egymillió. Csak az a kérdés, hogy be van-e táblázva a birtoktest, mert ha igen, akkor színelig a miénk, titkon a hitelezőké.

De la Brive Őszinte leszek, uram: brive-i birtokomat negyvenötezer frank hitel terheli.

Mercadet Megkapja atyai jóváhagyásomat. (*Kezet nyújt.*) Öné a lányom, nem tudja, milyen szerencsés. Lefizetjük az illetékes hatósági embert, és nagyon gyorsan sóléparlókat létesítünk.

De la Brive Engedelmeével, uram, én is érdeklődnék...

Mercadet ...a lányom vagyoni helyzete felől? Mi sem természetesebb. A feleségem lemond Julie javára a saját tulajdonú vémars-i birtoka haszonélvezeti jogáról, csak kétszáz holdas a gazdaság, de itt van, nem messze Párizstól, és maga az udvarház is igen értékes, én kétszázézer frankot adok hozományba, és mindaddig biztosítom a tőkének megfelelő járadékot, amíg biztos befektetési célt nem találnak, továbbá már most jó előre leszögezem, hogy annyira rokonszenvesnek és bizalomra méltónak találok önt, hogy közös vállalkozásainkban átengedem a főszerepet, én szerényen visszavonulok.

40

De la Brive Önnél jobb apóst keresve se találhattam volna. Hadd szorítsam meg a kezét!

Újabb kézzorongatás.

Méricourt (*Mercadet-nak*) A barátom nem meri mondani, de olyan becsületes, hogy elhallgatni sem akarja: van egy kis adóssága.

Mercadet Arról az ötvenezer frankos kölcsönről beszél, amelyik a birtokát terheli?

De la Brive Igen, arról.

Mercadet Bagatell.

(...)

10. jelenet

De la Brive, Julie

Julie Uram, én tudom, hogy kevés csáberóvel áldott meg a természet, ezért kérem, mondja meg: mi vonzót talál bennem?

De la Brive Már ez a szerénység is milyen szép erény! Hallottam, ahogy Verdelin úr szalonjában énekelt, és a hangja feltárta előttem a gyönyörű lelkét...

Julie Mit énekeltem? Emlékszik?

De la Brive Mit is? Mit is?... Azt már nem tudom, de azt igen, hogy elbűvölt, és...

Julie ...és azonnal belém szeretett.

De la Brive Igen, azonnal, mert a szerelem kiismerhetetlen, és nincsenek észokai, de amúgy már korábban is hallottam, hogy ön milyen

nagyszerű teremtés, és milyen művelt és szellemes társalkodó, és mivel politikai pályára készülök, keresve se találhatnék jobb feleséget.

Julie Egyszóval meglátott, belém szeretett, mert a szerelem kiismerhetetlen, de önnek mindamellet megvannak az észokai is.

De la Brive Igen, kisasszony, nincs ennél bonyolultabb dolog a világon. A szerelem vak, de varázsütésre felnyitja az ember szemét.

Julie És nem ismer akadályokat.

De la Brive Úgy van! Az én szerelmem nem ismer akadályt.

Julie Tudnia kell, hogy csak azért megyek feleségül önhöz, hogy a vagyona révén megmentsem apámat a csódtól.

De la Brive Ha így akar meggyőződni az érzelmeim őszintesége felől, hát csak tessék, de elárulom, hogy apjával már kölcsönösen tisztáztuk a vagyoni helyzetünket.

Julie Mindent tisztáztak?

De la Brive Mindent.

Julie Azt is, hogy, tönkrement?

De la Brive Tönkrement?!

Julie Körülbelül háromszázezer frank adóssága van.

De la Brive Há... há... Háromszázezer...

Julie Nos, még mindig vonzó feleségnek talál? Úgy látom, elmúlt a szerelem.

De la Brive *(azt hiszi, átlát a szitán)* Ha az apja több millióval tartozna, én önt akkor is feleségül venném, mert szeretem. Pompásan játssza a komédiát, de ez csak még jobban megerősíti házassági szándékomat, mert látom, hogy az isten is diplomatafeleségnek teremtette önt.

41

11. jelenet

Voltak, Justin, Pierquin uzsorás

Justin Kisasszony! Pierquin az apja urát keresi.

Julie Ott vannak valahol. *(Mutatja, merre.)*

Pierquin Alázatos szolgája, kisasszony!

De la Brive Pierquin itt?! *(Elfordul, a festményeket lornyonozza.)*

Pierquin *(félre)* Hohó! De hiszen ez Michonnin! A fene vigye el! Pont azért jöttem, hogy visszaszerezem az adósleveleit, de úgy látszik, ez az ördögös Mercadet megorrontotta, hogy gazdag örökösnyt vesz feleségül, és behajtja a tartozást. Lekéstem!

Julie *(Pierquinnek)* Ismeri az urat?

Pierquin Ravasz! Nagyon ravasz! Látom, maga is benne van a kis összeküvésben.

Julie Ki ez az ember?

Pierquin Úgy hívják, Michonnin. A hitelezői elől bujkáló váltóadás. Tartsa itt, hívok egy rendbizont, hogy vigye az adósok börtönébe.

Julie De la Brive urat?

Pierquin Mi, a hitelezői Michonnin néven ismerjük.

Julie Nem gazdag?
 Pierquin Ez?! Ez még a bútorait is a barátja nevéen tartja, hogy ne lehesen elérverezni.
 Julie Nahát! (*Nevet.*)
 Pierquin Tartozik az apjának negyvenhétezerrel, az apja tartozik nekem még többel, ha lecsukják a fickót, vége a fogócskának, és talán ki lehet belőle szedni a pénzt, mert hogy valami szép hölgy kiszabadítja, az hétszentség.
Justin visszajön.
 Julie (*félre*) Rosszul járt volna, ha feleségül vesz, és úgy csukják le, mert nem lett volna pénzem, amivel kiválthatom.
 Justin (Pierquinnek) Mercadet úr sajnálattal üzeni, hogy nem tudja fogadni magát, mert Julie kisasszony közelgő házasságával van elfoglalva.
 Pierquin Ki a vőlegény?
 Justin (*De la Brive-re mutat*) Hát ez az úr itt!
 Pierquin (*nevet; félre*) Egybekel a csőd a csőddel! Megyek, elmesélem a tőzsdén, lesz nagy röhögés.
Elsiet.

12. jelenet

Julie, De la Brive

42 Julie Michonnin a neve, uram?
 De la Brive Igen, kisasszony, az a családnevem, de a szebb hangzás miatt már tíz éve felvettük azt a nevet, hogy De la Brive. La Brive egy szép kis birtok, amelyet nagyatyám vásárolt, és...
 Julie Úgy hallom, adósságai vannak.
 De la Brive Jelentéktelen összegről van szó, egyébként nem hallgattam el az apja előtt, és...
 Julie Azt mondja, azért vesz el, mert szerelmes belém... És a hozomány?
 De la Brive Kisasszony, én a világ legszeretetreméltóbb, legszerelmesebb hitvese leszek. Szociálista politikus lévén minden időmet és erőmet a társadalom legsúlyosabb kérdéseinek szentelem, és ön szabadon rendelkezik majd a vagyonával.
 Julie Nincs vagyonom, uram.

13. jelenet

Voltak, Mercadet

Mercadet (*besiet*) Hogy süllyedhetett ilyen mélyre, Julie?! Szerelmes abba a kis Minard-ba, s ezért képes megrágalmazni a saját szülőapját!
 Julie Én csak felvilágosítottam a tényekről Michonnin urat, akinek annyi az adóssága, hogy sajnos nem áll módjában feleségül venni egy vagyontalan hajadont.
 Mercadet Az úr neve Michonnin?

Julie Michonnin de la Brive.
Mercadet Négyszemközt szeretnék beszélni vele.
Julie *(távozóban; halkán az apjának)* Pierquin rendbiztosért ment, hogy az adósok börtönébe csukassa.

14. jelenet

De la Brive, Mercadet

Mercadet Szégyellheti magát, Michonnin!
De la Brive Ugyan miért? Megmondtam, hogy van adósságom, nem?
Mercadet De, azt igen. Na és hol van a birtoka?
De la Brive Azt is megmondtam. Bordeaux közelében. A tengerparton.
Mercadet Értéke?
De la Brive Harmincezer frank.
Mercadet Mennyi hitel van rajta?
De la Brive Negyvenötezer.
Mercadet Sótelep?
De la Brive Apálykor a fövény.
Mercadet Tehát magára az Atlanti-óceánra vett fel hitelt. Ügyes!
De la Brive Szegény ember vízzel főz. Én sós vízzel.
Mercadet Az adósleveleit Michonnin névvel írja alá, amúgy kizárólag a De la Brive nevet használja.
De la Brive Úgy van. Na és?
Mercadet Na és kitörhetném a nyakát, uram.
De la Brive Vigyázzon, mit mond! Vendégjog is van a világon.
Mercadet Maga fondorlatos módon be akart férkőzni egy tisztességes családba, azt hazudta, hogy szerelmes a lányunkba... Maga egy...
De la Brive Ki ne mondja, mert az életébe kerülhet!
Mercadet Az életembe? Odáig nem terjed a vendégjog, uram.
De la Brive Tisztázzuk! Van hozománya a lányának?
Mercadet Tessék?
De la Brive Van kétszázézer frankos hozomány?
Mercadet A lányunk erényei olyan számosak, hogy...
De la Brive Nincs hozomány! A semmiért áldoztam volna fel a szabadságomat!
Mercadet Magának aztán van vér a pucájában!
De la Brive A szabadság tőke, addig kamatozik, amíg őrzi a férfiember. Maga visszaélt az én naivitásommal.
Mercadet Naiv? Aki hitelt vesz fel homokra?
De la Brive A kristályüveg is homokkal készül.
Mercadet Nem is rossz ötlet.
De la Brive Magunk közt szólva megérjük a pénzünket mind a ketten.
Mercadet Van egy nagy különbség: én a markomban tartom magát. A birtokomban van negyvenhétézer frank ára adóslevele, amit Pierquin sózott a nyakamba, és ha nem fizet, öt évre becsukhatom az adósok börtönébe.
De la Brive Ott is a vendége leszek.
Mercadet Ennyit ér az aláírása?

- De la Brive És a magáé? Az többet ér?
- Mercadet Na jó! Mondja meg, de őszintén: milyen az anyagi helyzete?
- De la Brive Reménytelen. Méricourt azért akar megnősíteni, mert az hagyján, hogy minden ingóságom a nevén van, még harmincezer frankkal tartozom is neki.
- Mercadet Pénzzel nem tudom kisegíteni, mert én is nyakig ülök a bajban, de idefigyeljen: van egy javaslatom!
(...)
19. jelenet
Mercadet, De la Brive
- Mercadet Tegnap sajnos nem tudtuk befejezni a mi kis üzleti tárgyalásunkat.
- De la Brive Ott tartottunk, hogy egyikünk sem tud eleget tenni pénzügyi természetű kötelezettségeinek. Következésképp (*kulisszahasogató hangon*) kivégeznek bennünket, lenyakaznak, felnégyelnek, kibeleznek.
- Mercadet Nem olyan rossz a helyzet. Maga negyvenhétezer frankkal tartozik nekem, de ha segít, elengedem a tartozását.
- De la Brive Pisztoly, kard, párbajtőr? Kit kell megölni?
- Mercadet Nem megölni, életre kelteni!
- De la Brive Az egy kicsit nehezebb.
- Mercadet De érdemes megpróbálni, nem? Elkerülheti vele a börtönt...
- De la Brive ...és megszabadulok a tartozásomtól. Miről van szó?
- 44 Mercadet El kell játszania az amerikai nagybácsi szerepét. Csak nem nagybácsi lesz Amerikából, hanem a régi üzlettársam Indiából.
- De la Brive Semmi akadály. Érzek magamban színész tehetséget.
- Mercadet Olcsón felvásárol egy halom részvényt, és drágán eladja őket.
- De la Brive Már mint képletesen.
- Mercadet Már mint valóságosan. Hivatalosan változatlanul üzlettársak vagyunk Godeau-val, úgyhogy élhetek a cégjegyzés jogával, ráadásul kilenc éve, amikor vitte a cégvagyonot, aláírt helyettem, és kölcsönkenyér visszajár, nem igaz?
- De la Brive De igaz. Milyen figurát kell alakítanom?
- Mercadet Némát.
- De la Brive Nehéz szerep. De negyvenhétezer frankos fellépti gázsiért vállalom.

Fordította Bognár Róbert